

MAGYAR AFRIKA TÁRSASÁG
AFRICAN-HUNGARIAN UNION

AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR
AHU HUNGARIAN AFRICA-KNOWLEDGE DATABASE

BERCZELI Gábor

Afrika és Trianon: Gyarmati találkozások Magyarországon 1918–1919

Eredeti közlés/Original publication:

2006, in: Sebestyén Éva – Szombathy Zoltán – Tarrósy István szerk./ed.: *Harambee*.
Tanulmányok Füssi Nagy Géza 60. születésnapjára, Pécs, Publikon Könyvek, 44–57.
old.

Elektronikus újraközlés/Electronic republication:

AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR – 000.000.221

Dátum/Date: 2013. január/January

Az elektronikus újraközlést előkészítette

/The electronic republication prepared by:

B. WALLNER, Erika és/and BIERNACZKY, Szilárd

Hivatkozás erre a dokumentumra/Cite this document

Berczeli Gábor: Afrika és Trianon: Gyarmati találkozások Magyarországon
1918–1919, *AHU MATT*, 2012, **pp. 1–21. old.**, No. 000.000.221,

<http://afrikatudastar.hu>

Eredeti forrás megtalálható/The original source is available:

Országos nagy közkönyvtárak

Kulcsszavak/Key words

magyar Afrika-kutatás, Magyarország és Afrika a történelemben, szenegáli lövészek
Magyarországon az első világháború végén, Jan Christian Smuts tábornok mint az
antant hatalmak követe Budapesten 1919-ben, Smuts tábornok mint az angol gyar-
mati politika szereplője, Smuts tábornok hiányos ismeretei Magyarországról, Smuts
tábornok tárgyalásai magyar történelmi szereplőkkel,

Hungarian African research, Hungary and Africa in the history, Senegalese riflemen (tirailleurs sénégalais) in Hungary at the end of the first world war, General Jan Christian Smuts as the ambassador of the Entente Power in Budapest in 1919, General Smuts as the participant of the British Colonial Politics, General Smuts' incomplete knowledge of Hungary, General Smuts' negotiations with Hungarian historical actors

AZ ELSŐ MAGYAR, SZABAD FELHASZNÁLÁSÚ, ELEKTRONIKUS, ÁGAZATI SZAKMAI KÖNYV-, TANULMÁNY-, CIKK- DOKUMENTUM- és ADAT-TÁR/THE FIRST HUNGARIAN FREE ELECTRONIC SECTORAL PROFESSIONAL DATABASE FOR BOOKS, STUDIES, COMMUNICATIONS, DOCUMENTS AND INFORMATIONS

* magyar és idegen – angol, francia, német, orosz, spanyol, olasz és szükség szerint más – nyelveken készült publikációk elektronikus könyvtára/ writings in Hungarian and foreign – English, French, German, Russian, Spanish, Italian and other – languages

* az adattárban elhelyezett tartalmak szabad megközelítésűek, de olvasásuk vagy le-töltésük regisztrációhoz kötött/the materials in the database are free but access or downloading are subject to registration

* Az Afrikai Magyar Egyesület non-profit civil szervezet, amely az oktatók, kutatók, diákok és érdeklődők számára hozta létre ezt az elektronikus adattári szolgáltatását, amelynek célja kettős, mindenekelőtt sokoldalú és gazdag anyagú ismeretekkel elősegíteni a magyar afrikánisztikai kutatásokat, illetve ismeret-igényt, másrészt feltárni az afrikai témájú hazai publikációs tevékenységet teljes dimenziójában a kezdetektől máig./The African-Hungarian Union is a non-profit organisation that has created this electronic database for lecturers, researchers, students and for those interested. The purpose of this database is twofold; on the one hand, we want to enrich the research of Hungarian Africa studies with versatile and plentiful information, on the other hand, we are planning to discover Hungarian publications with African themes in its entirety from the beginning until the present day.

AFRIKA ÉS TRIANON: GYARMATI TALÁLKOZÁSOK MAGYARORSZÁGON, 1918–1919*

Berczeli Gábor

Bár a szenegáli lövészek valóban megszállták Szegedet a fegyverszünet után, s hazánkfiak is szolgáltak a fegyvert veretlenül letevő német Lettow-Vorbeck kelet-afrikai csapataival, tanulmányom mégsem antikvárius érdekességek csokorba gyűjtésével kívánja bizonygatni az Afrika iránti érdeklődés erőnyeit magyar történészek számára. Még csak nem is valamely radikálisabb posztkoloniális szerző elméletét próbálom igazolni, miszerint a nyugati közép- és felső osztályok képviselői legalább a felvilágosodás kora óta egyformán sötét és civilizálatlan helynek, a nyugati Európa antitézisének képelték el Afrikát és Kelet-Közép-Európát. A térségünkhöz való viszony ennél ambivalensebb volt. Magyar-Afrikai kapcsolatok tekintetében érdemes azonban felidézni azokat a tágabb összefüggéseket az első világháború utáni rendezést meghatározó nagyhatalmak gyarmati tapasztalatai és a Magyarországot érintő döntések között, amelyek hagyományos narratíváinkhoz képest némiképp más megvilágításba helyezhetik a döntéshozatal folyamatainak dinamikáját.

Egy ilyen perspektívában jelentős szerepe lehet térségünk impériumok határvidékén fekvő fél-perifériaként való felfogásának – mely ily módon „ismerős” terep a számtalan gyarmati / domíniumi tisztnek, tisztviselőnek, volt kormányzónak –, a területi rendezéshez, a békefeltételek legitimizálásához használt tudományos megismerési eljárások karakterének, illetve a fejleményeket befolyásoló egyének gondolkodási mintáinak. Tanulmányomban a Brit Birodalom politikájának sajátos jegyeire összpontosítva és – bármennyire nem divatos afrikanistaként nagy fehér férfi hősokról írni – elsősorban a dél-afrikai Jan Christian Smuts tábornok esettanulmányán keresztül villantom fel röviden a diskurzusbeli párhuzamokat. Az elkövetkezőkben azt kísérelem meg illusztrálni, hogy azok a hagyományos Kelet-

* Tanulmányom alapjául 2001-es dél-afrikai levéltári kutatásom szolgál, melyet történész szakdolgozatom készítéséhez használtam fel a Közép-Európai Egyetemen. Füssi Nagy Géza és Máthé László nélkül valószínűleg eszembe sem jut posztgraduális tanulmányokat végezni, kutatni.

közép-Európa képek, melyeknek évszázadok óta része az instabilitás és a kívülről segített modernizáció szükségessége, hogyan találkoztak a dél-afrikai államépítő, birodalmi reformer Smuts formálódó elképzeléseivel egy új nemzetközi rendszer létrehozásának szükségességéről, melynek intézményes megtestesítője a Brit Nemzetközösség után modellezett Népszövetség volt, természetesen jelentős szereppel az összeomlott birodalmak (Ausztria–Magyarország, Orosz Birodalom, Török Birodalom) térségének talpra állításában.

Magyar nyelvű írásokban leggyakrabban két összefüggésben találkozhatunk Smuts névvel: a brit kabinet tagjaként 1917 decemberében titkos tárgyalásokat folytatott a svájci Genfben gróf Albert Mensdorff volt londoni nagykövettel a Monarchia esetleges különbékéjéről, 1919 áprilisában, a tanácsköztársaság idején pedig Budapestre utazott az antant hatalmak követeként, hogy tájékozódjon a helyzetről, elfogadtassa a korábbi egyezményeket az új kormánnyal, illetve kijelöljön egy semleges zónát a román és magyar csapatok között.¹ S hogy mi dolga lehetett egy gyarmati tisztviselőnek (Ausztria-) Magyarországgal? Maga a tábornok időnként azt gyanította, a brit miniszterelnök leginkább azért küldi szívesen hosszú, távoli missziókra, mert kritikus megjegyzései bántják a lelkiismeretét, avagy a rosszabbik esetben egyszerűen csak le akarják kötni egy jelentéktelen feladattal, hogy ne legyen alkalmuk befolyásolni lényegi ügyeket.² Párizsi és közép-kelet európai események tükrében tekinthetjük a praktikus kimenetel nélküli, hamar feledésbe merülő küldetéseit Lloyd George köreinek opportunisták lépéseiként is, ami a keleti hadicélok és következetes politikát volt hivatva helyettesíteni.³ A kormány korabeli kritikusai szerettek arra is rámutatni, hogy Smuts kiküldetése bármiféle kockázatos feladat elvégzésére kézenfekvő volt, hiszen ő parlamenti mandátum híján nem is viselt semmiféle politikai felelősséget balsiker esetén.⁴ Talán mindegyikben van némi igazság, azonban ehelyütt Smuts megfigyeléseinek, javaslatainak azon kevésbé pragmatikus olvasatára szeretnék összpontosítani, mely nem veszíti szem elől a nemrégiben legyőzött búr/afrikai tábornokot; a törvények kinyilatkoztatóját (aki például az egyetemes emberi jogok kartáját is kidolgozta); a faji alapú szegregációt és

¹ Smuts missziójának rövid magyar nyelvű ismertetéséhez és értékeléséhez ld. Lojkó 2004, 328–332. old., bővebben kibontott háttérhez Arday 1990, illetve angolul ma is alapmű Calder 1976, illetve Fest 1978.

² Smuts levele Gillettnek. 1919. április 1., *Smuts Papers*, Vol. 4., pp. 100–101.; utóbbi gyanúját budapesti missziója kapcsán fogalmazza meg, amikor a korábban kiválasztott francia Mangin tábornok feladatát vehette át. Smuts Jr. 1952, 225. old.

³ Fest 1978, Lojkó 2004, 328. old.

⁴ Lynch 1919.

hierarchiákat helyeslő államférfit; a Dél-Afrikai Unió elszánt támogatóját az etnikai alapú megosztás ellenében; a kiváló jogászt és tudóst akit elismert munkássága Cambridge egyetemi rektorságáig emelt; a *bushveldt* magányos protestáns gazdálkodóját; Nagy-Britannia területének többszörösét kitevő afrikai területek katonai kormányzóját; avagy a gyarmati fehér férfi eszmény megtestesítőjét.

Amint Shula Marks megjegyezte, életrajzi jellegű munkák készítésénél persze nagy a kísértés, hogy a meglehetősen egyoldalú elsődleges források benyomása alatt a szerző túlzottan központi szerepekbe állítsa kutatása tárgyát, s ezzel együtt elemzésében háttérbe szorítsa a strukturális változókat is.⁵

Mindezzel együtt konkrét egyének eseményformáló befolyását, személyes tapasztalatokat kiemelve hasznosan egészítheti ki a történész tágabb, és gyakran túldeterminálnak tűnő társadalmi–kulturális folyamatokat bemutató narratíváját.⁶ Tekintsük át tehát röviden azt az igen illusztris pályát, amit a tábornok a párizsi békekonferencia idejére futott be. Jan Christian Smuts 1870-ben egy fokföldi farmon született, s noha csak lelkipásztornak szánt bátyja halála után, tizenkét évesen adják iskolába, tehetségével hamar felhívja magára a figyelmet; Stellenbosch után így jut Cambridge-be, ahol jogi tanulmányai során azóta is megdöntetlen vizsgaeredmény-rekordokat állít fel, mellette botanikát, német filozófiát tanul, s a költészet iránt is érdeklődik. Fokföldre hazatérve ügyvédi jövedelmét politikai újságírással kiegészítve kerül kapcsolatba Cecil Rhodes köreivel és az Afrikander Bonddal. A kiábrándító Jameson-betörést követően költözik át Transvaalba, ahol huszonnyolc évesen főügyésszé nevezik ki, s Kruger elnök oldalán, a brit Sir (később Lord) Milner politikájával szemben lavírozva próbálja elkerülni az elkerülhetlent, a második dél-afrikai háborút. Ironikus módon ekkor kezdi el komolyan tanulmányozni a Brit Birodalmat, különös tekintettel annak gyenge pontjaira, amint a tárgyalások kudarcát követően a Dél-Afrikai Köztársaság külpolitikai és katonai stratégiájának kidolgozásához lát. A konfliktus kezdetén de la Rey tábornok kommandójához csatlakozik, de 1901-ben már saját csapatait vezeti több, mint 1500 kilométeres betörésre a fokföldi gyarmat ellen, miközben harmadik gyermeke is meghal és családját internálják. Részt vesz a Vereeniging-i békeszerződéshez vezető tárgyalásokon, ahol ismét Milnerrel találja magát szemben, a végső szövegváltozat mégis túlnyomórészt az ő munkája. A háború végeztével kapcsolatba kerül brit liberáli-

⁵ Marks 2000, 1. old.

⁶ Vö. Youé – Stapleton 2001, Giddens 1984.

sokkal, radikális feministákkal, akik nagy hatást gyakorolnak gondolkodására. 1906-ban sikeresen kampányol Londonban a Transvaal önkormányzatának visszaállításáért, majd hazai győztes választások után különböző miniszteri posztokat tölt be (gyarmati ügyek, belügy, védelem, bányászat). Gyarmati orvvadászból így birodalmi vadórré válva szakít az afrikaner nacionalizmussal, s egy szélesebb alapokon álló (fehér) dél-afrikai nacionalizmus képviselőjeként konföderáció elvén alapuló birodalmi reform programját dolgozza ki.⁷ 1910-ben részt vesz a Dél-Afrikai Unió létrehozásában, s annak alkotmányát fogalmazza, mindeközben filozófiai tanulmányokat is publikál. A világháború kitörésével ismét katonai képességei kerülnek előtérbe: először Louis Bothával együtt Német Délnyugat-Afrikát foglalja el, rövid úton véget vet egy kezdődő polgárháborúnak, bányász sztrájkokat lövet szét, majd a birodalmi csapatok élén átveszi a kelet-afrikai műveletek irányítását.

1917-ben a Birodalmi Háborús Konferencia dél-afrikai képviselőjeként utazik Londonba, ahol a Westminsteri parlament mindkét házában kifejti elképzeléseit a birodalom reformjáról, egy Brit Nemzetközösség tervezetéről.⁸ A konferencia végeztével Lloyd George kormánya továbbra is igényt tart szolgálataira, s így egyetlen katonaként szolgál mindvégig a hattagú háborús kabinetben, miközben nemcsak a birodalom második legfiatalabb tábornoka, de az alkotmány által megkívánt brit képviselői mandátummal sem rendelkezik. Energikus szervező munkáját jelzi, hogy javaslatára hozzák létre a szövetséges tartalékot és vezérkart, a brit Háborús Prioritások Bizottságát, valamint a Királyi Légierőt is. Azzal együtt, hogy természetesen a német kérdést tartja kulcsfontosságúnak (már csak az afrikai német gyarmatok jövője miatt is), a miniszterelnök azon elképzelésének egyik legismertebb támogatójává válik, miszerint a háború megnyerésének kulcsa a keleti hadszíntereken van: a közel-keleten, az orosz fronton, vagy egy Németország legyőzését siettető osztrák-magyar különbékében. Lloyd George bizalmasaként hangolja össze a békekonferencián követendő brit politika kidolgozását, s ehhez kapcsolódva publikálja javaslatát egy háború után létrehozandó Népszövetségről, mely nagy hatást gyakorol az amerikai Wilson elnökre is.⁹

⁷ Marks 2000, 4. old.

⁸ Smuts 1917.

⁹ Smuts máig mérvadó és megkerülhetetlen életrajza Hancock 1962–1969, míg nemzetközi tapasztalatairól és befolyásáról a legátfogóbb képet – minden hiányosságával együtt – Geysers 2001 adja.

A birodalom ezermestere

Felmerül mindazonáltal a kérdés, hogy miként kerülhetett ilyen elképesztően befolyásos pozícióba a nemrégiben legyőzött búr, egy gyarmati alattvaló. Célozva e nagy fordulatra, s hogy Smutsnak már túl kicsi Dél-Afrika, a *Rand Daily Mail* gúnyrajza a „birodalom ezermestereként”¹⁰ ábrázolja a tábornokot, éppen magyarországi küldetése alkalmából. Az elnevezés így nem egyszerűen szerteágazó érdeklődése és számos területen elismert eredményei miatt ragadt Smuts tábornokon.

„Birodalmisága”, „gyarmatisága” egyrészt sajátos előmeneteli lehetőségeket jelölt ki számára katonaként, adminisztrátorként, államférfiként, másrészt pedig intellektuális tekintetben is fontos eleme volt karakterének.

Mint emlékeztet, az „új imperializmus” időszakában, az 1870-es évektől reformok sora nyit lehetőségeket klientúrák helyett professzionális alapú karrierek építésére a tengerentúlon. Jelentős egyidejű kommunikációs, haditechnikai, trópusi medicinabeli, szervezeti újításokra – és persze a hatékony kormányzás szolgálatába állított frissen intézményesített antropológia tudo-

¹⁰ *Rand Daily Mail* 1919. április, Smuts újságcikk-kivágás Smuts Collection (Pretoria), Private Papers, „Plaekboeke”.

mányára is – támaszkodva ez az új, leginkább Oxbridge-i háttérű középosztálybeli réteg megfelelő teret is kap a birodalom határainak gyors ütemű kiterjesztése következtében, mely éppen Afrikában a leglátványosabb. Amint különösen a második dél-afrikai háború anomáliái nyomán többek az Edward-korabeli birodalom válságát, nemzetközi elszigetelődését és eljövendő bukását vizionálják, a nagyszabású politikai reformtervek és dinamikus társadalmi mozgalmak ideje is elérkezik a századfordulóra – gondoljunk csak a már ismerős Lord Milner birodalmi federációt szorgalmazó Kerekasztal-csoportjára, vagy a szintén Dél-Afrikában érdemeket szerzett Baden-Powell új birodalmi férfi ethoszt kínáló cserkész-mozgalmára.¹¹ A konstruktív Vereeniging-i békét követően az alapvetően mégiscsak anglofil neveltetésű, ambiciózus Smuts is ilyen kontextusban jut új lehetőségekhez egy nagyobb léptékű új Dél-Afrikában, és egy megizmosodott, nagyobb jelentőséggel bíró Gyarmatügyi Minisztérium látókörében.

E minisztérium politikájában két fontos elemre szeretnék rámutatni. Az egyik az a gyakorlat, miszerint a tengerentúli szolgálatot teljesítőket gyakran helyezték át a legkülönbözőbb állomáshelyek között, nemritkán egy-egy speciális képességüket, jellemvonásukat jól kihasználva. Ilyen módon emelkedett ki például Lord Lugard, sokáig a pacifikálás embere, aki Ugandában csakúgy, mint Nigériában hatékonyan állított fel rendvédelmi erőket és a közvetett uralomhoz alapvető bennszülött hatóságokat dél-ázsiai tapasztalatai alapján. Ugyanígy a briliáns stratégiának bizonyult Smuts tábornokkal előszeretettel váltottak fel állóháborúban gondolkodó konzervatív tiszteket, vagy kisebbségeket békéltető küldötteket – mint például a húsvéti felkelés utáni Írországbán. Ezek a megkülönböztetett tisztviselők, kormányzók ugyanakkor sajátos közegbe kerültek, amint a hirtelen felduzzadt gyarmati és tengerentúli szolgálat kis híján állammá vált az államban. Megszilárdulni látszott például egy érdekes kettősség a brit külpolitikában, mely szerint a Külügyminisztérium európai és észak-amerikai ügyekkel foglalkozott, miközben az „európai civilizáció” körén kívül eső területeken merőbben más normák alapján a Gyarmatügyi- és Hadügyminisztériumra, avagy a Haditengerészet helyben tartózkodó egységeire hárult a birodalom érdekeinek és alattvalóinak különösebben hatékony kormányzati kontroll nélküli védelme és képviselése. Az adott körülmények között, két különböző tradíció, gyakorlat alapján könnyen megeshetett, hogy a kétféle külpolitika inkompatibilisnek, netán homlokegyenest ellentétesnek is bizonyult. (Így a Londonban akkortájt már baráti Oroszország állandó fenyegetésként jelenik meg az in-

¹¹ Judd 1996, 201–213. old.

diai elemzésekben, míg a togói németeknek nem sok félnivalójuk akadt a szomszédos brit területek erőinek 1914-es partraszállásakor.)

Tekintve, hogy az új imperializmus időszakában évente két-három korlátozott háború és számtalan konfliktus részese volt a Brit Birodalom, gyakran távol a mégoly gyors ütemben kiterjedő kommunikációs vonalaktól és központi instrukcióktól, a „gyarmatiak” nehezen mondhatók amatőrnek és gyakorlatlannak a nemzetközi kapcsolatok alakításában. Kétségkívül egy sajátos gárdát találunk itt, melyben megfértek a felsőbb osztálybeli családok fekete bárányai, a civilizációs küldetéssel azonosuló filantrópok és a brit faji felsőbbrendűség hívei is. A tengerentúli birtokok jó eséllyel az ifjú gentlemanek játékterévé válhattak, akik – ha különböző alapokon is – hitték magukról, hogy olyan magasabb rendű pozíciók és képességek birtokában vannak, hogy kívülről kiválóan láthatják, megmondhatják, hogy egy-egy terület–nép milyen módon adminisztrálható a helyiek és a tágabb világ legjobb érdekeinek egyaránt megfelelően. Kiernan ezzel kapcsolatban szarkasztikusan megjegyezte: talán jól is jártak a britek, hogy gyarmataik meglehetősen messze feküdtek az anyaországtól, hiszen ellenkező esetben ezen öntudatos alattvalók még esetleg a hazai kormányzatba is beleszóltak volna.¹²

Smuts esetében is tetten érhető egy hasonló jellemvonás, és persze jó adag elitizmus. Ockie Geyser tanulmányait, vagy a születése századik évfordulójára kiadott Friedman-kötetet fellapozva szembeötlő, hogy a farmján meglepő egyszerűségben élő és a társasági élettől visszahúzódó Smuts ugyanakkor igen otthonosan mozgott a legfelsőbb körökben: visszaemlékezésekben kirajzolódik a holland és brit uralkodócsalád személyes ismerőse, a száműzött görög királyi család vendéglátója, Lloyd George majd később Winston Churchill különleges előjogokat élvező bizalmasa. A feljegyzések tanúsága szerint jól kezeli feljebbvalóit, viszont kiküzdött rangján aluliakkal nehezen találja a hangot, s bár végül maga is Milneréhez hasonlatos klientúrát épített ki (Kindergarten), hajlamos inkább elszigetelődni magasabb idealista alapokon álló politikájával.¹³

Smuts (akinek neve mögött szép sorjában megjelennek a sokatmondó PC, OM, CH, DTD, KC, FRS rövidítések) karrierje ilyen módon jól példázza David Cannadine tézisé, miszerint igazából ez a fajta státus-alapú, származásra való tekintet nélküli szolidaritás és együttműködés jelentette végső soron a birodalom legfőbb összetartó kapcsát, a külvilág sikeres domesztikálásának zálogát.¹⁴

¹² Kiernan 1998, 176. old.

¹³ Ld. Friedman 1970, Nimmocks 1970.

¹⁴ Cannadine 2001, XIX–XX. old.

A tábornok így el tudott fogadni egy Mensdorff grófot, Horthyt, Bikanir maharadsáját vagy egy fulani emírt partneréül, de Freetown polgármestere, Gandhi, Benes vagy az egyébként általa szimpatikusnak talált Kun Béla már egészen más kategóriát képviselt.¹⁵ Amint Harold Nicolson ismert naplója is mutatja, természetesen az utóbbiakkal is udvariasan és tisztelettel viselkedett, de a szempontjából áthidalhatatlan különbségeknek hatása volt a tárgyalások kimenetelére:

„[a magyar képviselőkkel és Kun Bélával] úgy viselkedett, mintha csak Abercorn hercegével beszélne; barátságosan, udvariasan, de egy cseppnyit sem engedve a maga elképesztő méltóságteljeségéből”.

Ennek alapján elmondható, hogy 1917–19-es európai tartózkodása idején a hagyományos elitek irányából érkező javaslatok (pl. Pininski kormányzó, gróf Károlyi) nem csak azért találhattak előbb meghallgatásra, mert nem állt fenn legitimitás-probléma – mint mondjuk több nemzetiségi lobbis esetében –, hanem mert ezek közvetítése és megvitatása nem volt kellemetlen, a hazai politikai kultúra és realitások talaján állt.

Partnerei, politikai ellenfelei, a sajtó persze tudatában volt Smuts sajátos háttérének, s ennek megfelelően bizonyos elvárásokkal, előképzettekkel szemlélték tevékenységét, kivetítve saját gyarmati sztereotípiáikat is. A Külügyminisztérium képviselői például, akik 1918 végéig rendre alulmaradtak a kabinetben a katonák és imperialisták (Smuts, Milner, Curzon, Hankey, Amery, Robertson, Maurice, Jellicoe) többségi véleményével szemben, rendszeresen szkepticizmusuknak adtak hangot. Hasonló helyzet könnyen előállhatott persze akkor is, ha Smuts valamely hatékonyságot célzó javaslatával a Hadügyminisztérium hagyományos struktúráit vette célba.¹⁶

Ezen alkalmakkor a kritikában gyakran felmerülő motívumok például az egyszerűség, naivitás, közvetlenség és járatlanság a kifinomult európai viselkedési, diplomáciai normák terén, sőt időnként felvetődött, hogy az egyszerű búrok szemszögéből műveltnek és tehetségesnek tűnő Smuts vajon tényleg megállja-e a helyét Európában is. Mindkét Kelet-Közép Európával kapcsolatos missziója kapcsán találunk e sztereotípiának megfelelő, ám a valóságtól elrugaskodott sajtóbeszámolókat is. Az 1917. december 18–19-i genfi különbéke-tárgyalás kapcsán megjelent, az európai sajtót is bejárt Rand Daily Mail beszámoló szerint a tárgyalások kurtán-furcsán értek véget:

A párizsi *Le Matin* című lap értesülése szerint a gróf Mensdorff magyar követ [sic] és Smuts tábornok közti svájci tárgyalás igen rövidre sikeredett.

¹⁵ Millin 1936, 206. old.

¹⁶ Lynch 1919

Rögtön miután bemutatkozott gróf Mensdorffnak, állítja az újság, Smuts tábornok magához ragadta a kezdeményezést a eszélgetésben, s rákérdezett: „Igaz, hogy Önök különbékét szándékoznak kötni?” Ez a lényegretörő kérdés túl soknak bizonyult a veterán diplomatának, aki nyomban hosszas kitérő válaszba kezdett. „Most akkor igen vagy nem?” kérdezte ismét a brit képviselő. Miután nem kapott egyenes választ Smuts csak annyit mondott: „Nos, ez esetben jó éjszakát!” A meghallgatás nem tarthatott tovább három percnél. „Bécs teljes megrökönyödéssel fogadta az öreg transvaali harcos faragatlan (*boorish*) viselkedését” a *Le Matin* szerint.¹⁷

Hasonló mítoszok – valószínűleg Harold Nicolson publikált naplójegyzete nyomán – persze idehaza is tartják magukat Smuts 1919. április 4–5-i budapesti látogatásáról, miszerint Smuts megbeszélései között le sem szállva különvonatjáról, gyors eredmények és megfelelő tárgyalópartner híján szintén faképnél hagyta Kun Béláékát:

„... Smuts még utoljára próbál a lelkükre beszélni, hogy saját érdekükben írják alá javaslatainkat fenntartások nélkül ... Ők nyilvánvalóan azt gondolják, hogy most majd javasol egy áthidaló megoldást és kitűz egy időpontot holnapra ... Smuts azonban elhatározta, hogy véget vet a tárgyalásoknak aznap este. Ők ezt nem tudják. „Nos, uraim, el kell búcsúznom”, mondja. Nem értik. Különleges udvariassággal a peronra kíséri őket, kezet ráz velük.

... Mind a peronon sorakoznak, arra számítva, hogy majd most közli a következő találkozó idejét. És ahogy ott állnak, a vonat lassan megmozdul. Kigördülünk az éjszakába, retinánkon őrizve a négy elképedt, értetlen arc képét. Aztán vacsorázunk. Smuts elragadóan mesél a Veldtről...”¹⁸

¹⁷ „What Smuts Said to Mensdorff: Vienna Shocked” in *Rand Daily Mail*, 1918. június 4. *Smuts Collection*, PP, Plakboeke (újságcikk kivágások), 317 /1; hasonló tartalmú a „The Amateur Diplomat: Smuts’ Parley with the Austrians” in *Natal Advertiser*, 1918. május 27., uo.

¹⁸ Nicolson 1933, 304. old. S ha már mítoszt említettem, engedessék meg egy elnyújtott lábjegyzet: Smuts tárgyalásainak részletekbe menő rekonstruálása valószínűleg nem sok igazán érdekes adalékkal gazdagítaná a Trianonhoz vezető útról alkotott képeinket. Magánlevelezése alapján azonban más kép rajzolódik ki budapesti tevékenység e jellegéről: amíg missziója tisztjei golfozni indultak, vonaton üldögélés helyett a tábornok a csehszlovák és román csapatok pozícióit kívánta személyesen ellenőrizni, de néhány kilométer után defektet kapott autója. Pótkerék és segítség híján kísérői lassan szétszéledtek, ki antik könyveket, ki krumplit vásárolni ment, Smuts pedig ibolyát szedett a budai hegyekben, miután is letett vállalkozásáról, sőt bukaresti útját is lemondta. – Smuts levele feleségének. 1919. április 3., dátum nélküli kiegészítéssel, *Smuts Collection*, Pretoria, Peace Papers (PP), Private Letters (PL). vol. 205., no. 148. (Az afrikaans fordításért köszönet illeti Teszéri Ádám barátomat.); Smuts levele Alice Clark-nak. 1919. április 9., *Smuts Collection*, PP PL, vol. 206., no. 221.; Lane szárnysegéd levele Smuts feleségének. 1919. április 21. *Smuts Collection*, PP PL, vol. 206. n.n.; Smuts levele Gillettnek. 1919. április 1., *Smuts Papers*, Vol. 4., pp. 100–101. Ez Smuts tervezett utazását akár egy hónapnál is hosszabbra teszi.

A „gyarmatiság” egy másik aspektusáról is meg kell röviden emlékeznünk azonban. A brit gyarmatbirodalom és példátlan földrajzi kiterjedése természetesen nem azonosítható az anyaország és értékeinek, kulturális gyakorlatainak teljes körű hegemoniájával. A kontinenseken átívelő terjeszkedés egyben egy hatalmas érintkezési zónát feltételez, melyben a legkülönbözőbb kultúrák álltak szemben/ dialógusban a brit kultúrákkal (amint persze ez sem monolitikus), kölcsönösen formálva egymást.¹⁹

Az afrikaner Smuts sem csak egyszerűen beilleszkedett a birodalmi hierarchiába, felvéve az „új imperializmus” bizonyos attitűdjeit, diskurzusát; egyrészt a britek számára mindig is dél-afrikai maradt, akit annak megfelelően is értelmeztek brit (birodalmi) politikusként tett megnyilatkozásaiban, másrészt ott találjuk feldolgozva a dél-afrikai fehér kisebbség főbiáit a törekény civilizációról, a minél nagyobb egységekbe kapaszkodás szükségességéről, a gyarmati férfi, avagy sportember kötelességeiről.²⁰

Lássuk azonban, miként támaszkodott Smuts hazai tapasztalataira, gyarmati beidegződéseken alapuló projekcióira, miközben időről időre Ausztria-Magyarország külpolitikai dilemmája felé fordította figyelmét.

Smuts Közép-kelet Európa képe

Bár a Smuts család Doornkloof-i otthona kivándorolt magyar zsidótól vásárolt földön állt, s Transvaal egykori külügyekkel is foglalkozó főügyészeként a Monarchiától is remélt – illetve nem hivatalosan kapott is – támogatást a második dél-afrikai háború brit inváziója ellenében, a tábornok nem sok előismerettel rendelkezett Ausztria-Magyarországról, mielőtt a brit háborús kabinet tagjává vált 1917 tavaszán.²¹ A közép-kelet európai államalakulat természetesen már csak azért sem maradhatott teljesen ismeretlen előtte, mivel két évtizedes nagy politikai riválisa, Lord Milner és Kerekasztal Mozgalma a kiegyezés utáni Ausztria–Magyarországot tartotta követendő példának a Brit Birodalom federális megreformálásához. Smuts precízen vezetett házi könyvtár katalógusa és a kötetek széljegyzetei alapján ugyanakkor jól látszik, hogy közvetlenül Londonba utazása előtt, a Birodalmi Háborús Konferencia üléseire készülve hasznosnak látta több vonatkozó könyv beszerzését, hogy részletesebben tájékozódjon egy olyan hadszíntér felől, ami a bármi-

¹⁹ McCaskie 2001, 665. old.

²⁰ Ld. Marks 2000, 1–9. old.

²¹ Arina Kock, a Doornkloof-i Smuts Tábornok Alapítvány kurátorának szóbeli közlése; Schmidl 1988.

ilyen úton elért győzelem célján túl akkor még nemigen foglalkoztatta a brit kormány és a külügyminisztérium meghatározó személyiségeit. Kezdetnek a dél-afrikai háborúban újságíróként megismert Wickham Steed *What is Austria?* című művét olvasta el, mely nem túl hízelgő képet festett a térségről, s természetesen előre vetítette a monarchia szétesését is.²² Smuts a későbbiekben aztán számos memorandumot írt hadicélokról, a rendezés kerekeitől, illetve a régió lehetséges szerepéről a háború utáni brit külpolitika szempontjából azzal együtt, hogy soha nem tartotta magát a téma szakértőjének. Érdeklődését leginkább abban az összefüggésben keltette fel az osztrák-magyar probléma, hogy a német kérdéssel kapcsolatos és egyéb lényegi javaslatait sorra hagyták figyelmen kívül, s 1918 végétől megromlott kapcsolata a miniszterelnökkel is. Ezek után legtöbb energiáját a békerendszer sarokkövének tartott Népszövetség alapjai kidolgozásának szentelte, melynek szándékolt funkciói szintén érintették a leválasztott volt ellenséges országrészek sorsát.

A korábban rendelkezésre álló ambivalens sztereotípiák persze Smuts írásaiban is megjelentek, s ő is szabadon használt olyan sokat mondó szinonimákat, mint közel-kelet, kelet (*Orient*), európai kelet (*European East*), kelet Európája (*Europe of the East*), melyek egyszerre európainak és Európától idegennek lát(tat)ják térségünket.²³ Mindez tulajdonképpen a Said-i gyarmati diskurzus alaphelyzetéből építkezik amint vallási, nyelvi, történeti államiságbeli kritériumok alapján „más” kultúrák érintkezési zónájává válik a régió, mind az érintkezés tényével, mind kontrasztos tulajdonított jellemzőivel aktívan építve az egyértelműen civilizált és központi szerepű Európa identitását. Fontos azonban látnunk, hogy itt nem olyasfajta definitív, kategorikus másságról van szó, mint a tengerentúli területek esetében; ugyanakkor a bizonytalanság és instabilitás nem is ássa alá Kelet-közép Európa képzetének létjogosultságát. Dilemma természete éppenséggel fontos építőeleme egy olyan térség imázsának, mely a felvilágosodás kora óta a modernizáció állandó kísérleti területe, jelen esetben például a leendő „Új Európa” elképzelésének keretei között.²⁴

A tábornok elképzelései tehát ilyen értelemben beleillettek a hagyományos nyugat-európai diskurzusba, melyet azonban valamelyest árnyalt a Toynbee vagy Spengler esetében is épp ez idő tájt megjelenő gondolat, miszerint Kelet-közép Európa elmaradottsága, civilizált rendjének vélt összeomlása valamiféle összefüggésben áll a nyugati világ századfordulóra visz-

²² Vö. Brigish 1972, Kalley 1985.

²³ Vö. Newsome 44–45. old.

²⁴ Wolff 1994, 358–359. old.

szanyúló hanyatlásával, a nagyhatalmak ebből fakadó saját hibáival, s a törvonalak ellenére mégiscsak egyetlen szétválaszthatatlan entitásról beszélhetünk. Smuts is felfedezni vélte a Gibbon-i párhuzamokat a Brit Birodalom valamint Ausztria-Magyarország század eleji „dekadenciája” és hanyatlása között, hiszen meglátása szerint 1917–18-ra az osztrák és magyar éltek képviselői is valami hasonlót élhettek át, mint amikor a második dél-afrikai háború végzetesen megrendítette az elgondolást, miszerint az angolok a világ született urai és parancsolói. Ebből a szituációból számára két dolog következett: egyrészt a szövetségesek általában, s a világ vezető nagyhatalmát képviselő brit államférfiak különösképpen, felelősséggel tartoznak az „új Európa” háború utáni sorsáért mintegy a „fehér ember terhe” tengerentúli analógiája alapján, másrészt pedig a radikálisan átalakítandó tér egyfajta leendő tabula rasa-ként igencsak alkalmassá válhat a szükségesnek tűnő új nemzetközi rend elveinek első gyakorlatba ültetésére.²⁵

Saját elképzelései meglehetősen nagy változáson mentek keresztül az itt tárgyalt mintegy két évet felölelő időszak alatt, egy közös uralkodó alatti minimál-konföderáció pártolásától egészen népszövetségi gyámság alatt álló mandátum-területek létrehozásáig. Smuts kezdetben egy osztrák-magyar különbéke lehetőségének kapcsán dolgozott a lehetséges feltételeken 1917 novemberétől, majd Ashworth álnéven aztán maga utazott el az Albert Mensdorff gróffal folytatott titkos tárgyalásokra is. Különböző megfontolásokból ekkor alakult ki, hogy az érzékeny, kényelmetlen titkos megállapodásokkal terhelt keleti kérdéshez kapcsolódó magasabb szintű diplomáciai képviselőket kívánó feladatokat majd hogyan nem automatikusan rá osszák. Elkötelezettségében nem volt hiba, a miniszterelnökhöz hasonlóan objektív stratégiai szempontból ő is kíváncsnak tartotta a keleti fronton lekötött erők mielőbbi felszabadítását és Németország elleni összpontosítását, így a kezdetektől a puhatólózásokat támogatók táborában találjuk. A közvetítő szerep sem volt idegen tőle – korábban az ír kérdéssel tető alá hozott konferencián bizonyíthatott –, s minden remény megvolt rá, hogy a britek egykori veszedelmes ellensége, a korábban pángermán rokonszenvre apelláló afrikaner, s hazájában kisebbségi elitet képviselő küldött alapvetően kedvezőbb fogadtatásra számíthat, mint akármely más brit alattvaló. Sajátságos „kívülről” jött státusa végül arra is kiválóan alkalmassá tette, hogy a lehető legmagasabb szintű tárgyalásokat személyesen vezesse: Ő volt a brit kormány egyetlen tagja, aki – tulajdonképpen alkotmányellenesen – sem a Westminsteri par-

²⁵ Smuts feljegyzése a Népszövetség támogatásának fontosságáról. 1918. december 3. *Smuts Collection*, Peace Papers.

lamentnek nem volt felelős, sem személyes politikai karrierjét nem kockáztatta, így hírek kiszivárgása, vagy az esetleges kudarc nem érinthette érzékenyen.

Miután ily módon jelentős szerepre tett szert, Smuts természetesen önálló elképzeléseit is kialakította, részben a kérdés mélyebb tanulmányozása, részben pedig saját korábbi birodalmi reformhoz kötődő tapasztalatainak kivetítése által. Kétségtől mindvégig szeme előtt lebegett az a Vereeniging-i békeszerződés, melyet a második dél-afrikai háború végén paradox módon jórészt saját maga fogalmazhatott meg a vesztes oldalról. Ez a (fehér népeséget tekintve) konstruktívnak mondható megállapodás igyekezett kompenzálni a háború okozta károkat (jó sportoló, gentleman módjára kezét rázva az ellenféllel a küzdelem végén – aminek persze Párizsban nyoma sem volt), illetve autonómia felé mutató keretek közt, és komoly gazdasági előnyökkel igyekezett integrálni a veszteseket egy nagyobb egységbe, a Brit Birodalom Dél-Afrikájába.²⁶ A tábornok előtt mintaként lebegő békeszerződés ragaszkodott viszont a brit egységes állam alkotmányos hagyományaihoz, mely egyaránt vonatkozott az anyaországra és a tengerentúli birtokokra. Két későbbi negatív példa, Írország és India megosztásán túl nem is igen találni esetet, amikor természetes politikai-adminisztratív határoknak tekintettek volna esetleges (nem-európai) etnikai-kulturális választó vonalakat.²⁷

Mindezek után Smuts örömmel hallott a lengyel Pilinski professzortól, Galícia volt kormányzójától, illetve Károlyi Mihály gróftól például a Duna menti föderáció gondolatának helyi liberális hagyományairól mely hasonló konföderációs átrendezést vizionált, mint amin szerinte egy megújuló Brit Birodalomnak is alapulnia kéne, s amilyen irányba ekkorra az Egyesült Királyság és a korona domíniumainak kapcsolatai ténylegesen tartottak is. A

²⁶ Természetesen az igazsághoz tartozik, hogy a fekete lakosság szempontjából nemhogy javulás nem következett be, de Smuts nyomására szavazó- és tulajdonjoguk kérdései is lekerültek a napirendről. Spies 1993, 20. old., Cameron 1994, 42. old.

²⁷ Vö. Long 1995, 81–82. old. Talán ehhez a hagyományhoz köthető, talán nem, a nagyobb, átfogó egységek kialakításának érdekes vonatkozása volt, hogy a komponensek pontos határai felett Smutsnak lehetősége nyílt kényelmesen elsiklani. A kartográfiai vállalkozás végső soron hasonló problémákat vetett fel a gyarmati Afrikában mint, Ausztria–Magyarország birodalmának romjain: a memorandumok Tótországa körülbelül annyira megfoghatatlan volt, mint az asantik állama vagy az afrikanerek nemzeti területe. A térképeken persze meg lehetett húzni fizikai, jelképes határokat, de ez szükségszerűen magával vonta a „szlovákság” vagy „magyarság” meghatározásának újrakonfigurálását is, melynek korábban nem volt szükségszerűen ilyen éles földrajzi eleme. A tábornok azonban nyilvánvalóan nem élt a térképek bővületében, 27 doboznyi békekonferencia-anyaga között csak Seton-Watsonék mellékletei találhatók, s később a területi bizottságok munkáját sem követte figyelemmel az elvi döntések gyakorlati megvalósításában. Wolff 1994, 684–685. old.

hatalmi egyensúly doktrína logikájának alapján legszimpatikusabbnak azt a Károlyi-tervezetet találta, mely egy részben visszaállított Lengyelországot, Bohémiát, Ausztriát (Trentino nélkül), Magyarországot (Erdéllyel), és egy Szerbiát is tartalmazó Jugoszláviát kapcsolt össze tekintélyes, ellensúlynak alkalmas államalakulattá, mindössze egy közös uralkodóval. Az önkéntes, jól felfogott érdekeken alapuló asszociáció mellett Smuts fontos elemnek tartotta a monarchiák egyesítő erejét is, melyek – ellentétben például egy képviselőházzal – olyan elfogadható központi intézményt és morális mércét testesítettek meg számára, mely elvben nem részrehajló az egyes alkotó területek irányába, s ugyanakkor kellően távoli ahhoz is, hogy a szintén pártatlan és professzionális elitek zavartalanul végezhesék munkájukat. Smuts szemszögéből persze a legfelsőbb szinteken is figyelembe vett népakarat, a bennszülött szavazójog, de ugyanúgy az elmaradott, modern politikai tapasztalatok nélküli népek „magára hagyása” nonszensz volt.²⁸

Amint a tábornok Leo S. Ameryvel, a későbbi gyarmatügyi miniszterrel folytatott levelezése is tükrözi, a Dél-Afrikai Unió és a leendő Brit Nemzetközösség modelljének univerzális alkalmazhatóságáról és jótékony, stabilizáló hatásáról Smutsnak a legkisebb kétsége sem volt.²⁹

Elvégre W. F. Monypenny gyakran felemlített frázisa szerint „[a Birodalom] a modern világ igazi reprezentatív állama, tulajdonképpen a széles világ mikrokozmosza”³⁰, amit a tábornok lelkesen osztott, s a megfelelő kormányzat alapjairól vagy az autonómia egészséges határaitól kialakított elképzeléseit ebből merítette:

„... ma a Brit Nemzetközösség, mely valójában a nemzeti szabadságjogok és politikai decentralizáció elvein alapszik, a népszövetség egyetlen lehetséges embriója ... a Brit Birodalom máig egy annyira szembeötlően sikeres politikai rendszert testesít meg, hogy a szövetség hasonló alapokon állva szintén nem maradhatna sikertelen vállalkozás”.³¹

²⁸ Fest 1978, 160–165. old.; A Brit Nemzetközösség elnevezés és a domíniumok új meghatározásának javaslata is éppenséggel Smuts egyik felszólalásában jelenik meg először a Birodalmi Háborús Konferencia alatt. Az ülés 1917. március 16-i határozatába foglalt ajánlásai megfelelnek az 1931-es Westminsteri statútuménak. A fenti motívumokat is alátámasztó dokumentumokat idézik Geyser 2000, 78–79. old. és Hancock 1962, 429. old.

²⁹ Könyvtári jegyzetek és levelezés Leo S. Amery *The Constitutional Development of South Africa* című beszédének és *Imperial Unity*. (London, Chatham, 1910) könyvének beérkezéséről, 1919. február 11. *Smuts Collection*, PP PL; vö. Smuts 1918. Érdekes megemlíteni, hogy az Indiában nevelkedett Amery édesanyja magyar születésű volt, az ismert orientalista Gottlieb Wilhelm Leitner testvére.

³⁰ W. F. Monypenny-t idézi Hyam 1999, 49. old.

³¹ Smuts 1919, 7, 25. old.

Ez a zenitjén álló birodalom valóban maga is küzdött strukturális problémákkal, de ezzel együtt is a háború után fennmaradó három nagyhatalom egyike volt, mely a térség iránti hagyományos érdektelensége ellenére a kialakult vákuumban lehetőséget kapott, s egyben kötelességet érzett a beavatkozásra.

A háború alatti tárgyalások persze, mint tudjuk, nem érték el céljukat, a totális győzelem pedig Ausztria–Magyarország *de facto* felbomlásával új helyzetet teremtett. Az elhúzódó területviták, gazdasági összeomlás, éhínség, kormányválságok Smuts tábornokot is lassanként kiábrándították, s míg a Külügyminisztérium munkatársa „Európa kihalt vidékeiként” mondott le a térségről, Smuts is kétségeinek adott hangot.³² A területek illetve népek potenciálját figyelembe véve 1918. december 3-i feljegyzésében egyszerűen a többi volt gyarmatra alkalmazott, hierarchikus világképét tükröző népszövetségi mandátumrendszer kiterjesztését is felvetette:

„Három birodalom (Oroszország, Ausztria, Törökország) omlott össze ebben a háborúban, maguk után hagyva hatalmas nyomorúságba zuhant területeket és elengedve számtalan kis népet, melyek politikailag felkészületlenek erre és vagy képtelenek, vagy nehezen tudnak az önrendelkezés jogával élni. ... több az európai Oroszországból és Ausztriából kivált népnek ugyanakkora szüksége lesz egy gyám állam vezető kezére, mint a Törökországból kiszakított területeknek. Az északi Finnországtól a déli Albániáig találunk példákat kis nemzetekre, melyek nem tudják magukat fenntartani sem belsőleg, sem külső veszélyekkel szemben valamiféle külső segítség vagy védelem hiányában.”³³

A térség megítélésében, talán nem meglepő módon, 1919 tavaszán jut el Smuts a mélypontra. Ameryvel azt vitatják meg, hogy a paternalista nagyhatalmak kötelességeiben vajon benne foglaltatik-e akár Ausztria–Magyarország utódállamainak erőszakkal való egyben tartása is.³⁴ A magyarországi misszió elhatározását megelőzően már minden szempontból másodlagosnak tekinti az önrendelkezés elvét vagy a legmegfelelőbb adminisztratív kereteket. Első helyen a rend szükségességét hangsúlyozza jellegzetes képeket használva, nem egészen önzetlenül idealista módon:

„300 millió orosz, német és magyar talán hamarosan óriási bolsevik horrává verődik, ami aztán nekiáll elpusztítani mindazt, amit mi civilizációnak hívunk.”³⁵

³² Az idézet Headlam-tól származik, ld. Newsome 2002, 41. old.

³³ Smuts cím nélküli memoranduma. 1918. december 3. *Smuts Collection*, Peace Papers.

³⁴ Amery levele Smutsnak. 1918. december 17. *Smuts Collection*, PP PL, vol. 203, no. 18.

³⁵ Smuts levele Alice Clarknak. 1919. március 28. *Smuts Papers*. Vol. 4., 90. old.; Smuts Jr. 225. old.

Smuts tábornok persze éppen ezen a ponton, 1919-ben érkezik legtermékenyebb időszakához mind a Népszövetséget, mind a kelet-közép európai kérdéseket tárgyaló dokumentumait tekintve – de mondandómat itt már területi okokból sincs lehetőség továbbfűzni. Nem is ez az utolsó alkalom, hogy ezek foglalkoztatják: a Népszövetség kimúltával még az ENSZ preambulumát is megszerkeszti, és aktív politikusként éli meg mind Ausztria-Magyarország utódállamainak II. világháborús bekebelezését, mind pedig a vasfüggöny leereszkedését. Korántsem kimerítő vizsgálatom célja azonban mindösszesen néhány olyan motívum felvillantása volt Smuts iratai alapján – és a magyar I. világháborús szakirodalom nélkül – melyek árnyalhatják egy olyan közegről kialakított képeinket, melyben saját történelmünk egy meghatározó döntése született, talán egy kicsit még egy különös afrikai befolyása alatt is.

Összefoglalás

Az európai gyarmatbirodalmak, és különösképpen a Brit Birodalom érdeklődése a 19. század végén, 20. század elején ismét Afrika felé fordult. Ez azonban nemcsak területi terjeszkedésben, érdekszférák kijelölésében jelentkezett a periférián, hanem a metropolisz társadalmára, kultúrára is rányomta bélyegét, még ha ennek mélységét vitatják is kultúrkritikusok, társadalomtörténészek.³⁶

A birodalmakkal, imperializmussal társított sajátos hierarchikus világkép, tudományos paradigmák persze korábban sem biztosítottak túlságosan előkelő helyet Kelet-közép Európának és népeinek. A gyarmati találkozások és megismerés dinamikája, avagy a „más” népek, szubjektumok irányába mutató paternalisztikus viselkedési minták jól követhetők a korszak meghatározó brit államférfiainak tevékenységében (pl. Milner, Curzon, Churchill, Smuts), s az I. világháború jóvoltából ez a háttér a magyar történelem szempontjából sem éppen érdektelen, amint a (győztes) nagyhatalmak érdeklődése – kénytelen-kelletlen – Közép-Kelet Európa felé is fordult.

Érdemes felidézni, hogy a fegyverszünet időszakának ismert antant miszsióit vezető Jan Christian Smuts és George Glencairn Cunningham (de még az amerikai Harry Hill Bandholtz is) alapvetően gyarmati karriert futottak be, és ennek fényében szerénynek mondható európai diplomáciai tapasztala-

³⁶ Vö. Cannadine 2001, Mackenzie 1986, Porter 2004, Said 1993.

tok birtokában, gyakran gyarmati analógiákban gondolkodva fogalmazták meg ajánlásait a térség és benne Magyarország jövőjéről.

Az egykori Transvaal-i főügyész, majd afrikaner tábornok Smuts az „új imperializmushoz” köthető struktúrákon keresztül, valamint a brit külpolitika kettőssége jóvoltából valóban meghatározó pozíciókba kerülhetett az I. világháború idejére. Az európai ügyek és a háború után felépítendő új nemzetközi rend iránt mutatott érdeklődése azonban nem csak egyszerűen a Vereeniging-i béke és a Dél-Afrikai Unió létrehozása kapcsán szerzett tapasztalatainak hasznosításában jelentkeztek. Az Európába érkező magányos fehér férfi magával hozott sajátos attitűdöket és viselkedési, gondolati mintákat is. Közép-Kelet Európa jövőjét, helyét mérlegelve ambivalenciáját tükrözi, hogy hol birodalomként, hol gyarmati–gyarmatosítandó területként kezelítette meg, avagy modernizációra váró, instabilitása által definiált félperemviékként. Jellemző módon Smuts végül egyszemélyes küldetése során hozott sommás ítéleteket, melyek szilárd elvi-morális és empirikus meg-alapozására jó gyarmati adminisztrátorként ugyanakkor komoly hangsúlyt fektetett, csakúgy, mint a győztes nagyhatalmak vezető képviselői, akik az első tudományos alapokon nyugvónak kikiáltott békét szankcionálták.³⁷

FELHASZNÁLT IRODALOM

ARDAY Lajos

1990 *Térkép csata után: Magyarország a brit külpolitikában 1918–1919*, Budapest.

BAECHLER, Christian – FINK, Carole (szerk.)

1996 *The Establishment of European Frontiers after the Two World Wars*, Bern.

BRIGISH, Ursula

1972 *The Library of Jan Christian Smuts: A Catalogue*, Johannesburg.

BROWN, J. M. – LOUIS W. R. (szerk.)

2001 *The Oxford History of the British Empire: The Twentieth Century. Vol. 4.*, Oxford.

CAMERON, Trehella J.

1994 *Jan Smuts: An Illustrated Biography*. Cape Town.

CANNADINE, David

2001 *Ornamentalism: How the British Saw their Empire*, London.

³⁷ Lásd: Gelfand 1963 előszavát.

- CALDER, Kenneth J.
1976 *Britain and the Origins of the New Europe 1914–1918*, Cambridge.
- FEST, Wilfred
1978 *Peace and Partition: The Habsburg Monarchy and British Politics, 1914–1918*, London.
- FRIEDMAN, Zelda
1970 *Jan Smuts Remembered: A Centennial Tribute*, Cape Town.
- GELFAND, Lawrence Emerson
1963 *The Inquiry: American Preparations for Peace 1917–1919*, New Haven.
- GEYSER, Ockie
2001 *Jan Smuts and his International Contemporaries*, Johannesburg.
- GIDDENS, Anthony
1984 *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*, Cambridge.
- HANCOCK, William Keith
1962 *Smuts I: The Sanguine Years, 1870–1919*, Cambridge.
- HANCOCK, William Keith
1969 *Smuts II: The Fields of Force, 1919–1950*, Cambridge.
- HYAM, Ronald
2001 „The British Empire in the Edwardian Era” in Brown, J. M. – Louis W. R. (szerk.), Oxford.
- KALLEY, Jacqueline A.
1985 *Jan Christian Smuts – a Bibliophile?* Johannesburg.
- KIERNAN, Victor Gordon
1998 *Colonial Empires and Armies, 1815–1960*, Phoenix Mill.
- LIEBENBERG, B. J. – SPIES, S. B. (szerk.)
1993 *South Africa in the 20th Century*, Pretoria.
- LONG, Roger D.
1996 „Britain and the Boundaries of Empire” in Baechler – Fink (szerk.), Bern.
- LOJKÓ Miklós
2004 „Brit békemissziók Közép-Európában: Smuts tábornok és Sir George Clerk tárgyalásai 1919-ben” in: Frank Tibor (szerk.): *Angliától Nagy-Britanniáig. Magyar kutatók a brit történelemről*, Budapest, Gondolat, 327–339. old.
- LOJKÓ Miklós
2006 *Meddling in Middle Europe: Britain and the 'Lands Between' 1919–1935*, Budapest.
- LYNCH, Arthur
1919 „Slim 'Jannie' Smuts: Intimate Study of South Africa's New Premier – Will he Fill the Boots of Botha?” *Sunday Chronicle*, 1919. szeptember 7.
- MACKENZIE, John M.
1986 *Imperialism and Popular Culture*, Manchester.
- MCCASKIE, Thomas M.
2001 „Cultural Encounters: Britain and Africa in the Nineteenth Century” in: Porter, Andrew (szerk.), Oxford, 665–689. old.

- MILLIN, Sarah Gertrude.
1936 *General Smuts. 2 kötet*, London.
- EWSOME, Brian
2002 „Dead Lands’ or ‘New Europe’? – Reconstructing Europe, Reconfiguring Eastern Europe: ‘Westerners’ and the Aftermath of the World War,” *East European Quarterly*, vol. 36., no. 1., 39–62. old.
- NICOLSON, Harold
1933 *Peacemaking 1919*, London.
- NIMOCKS, Walter
1970 *Milner’s Young Men: The ‘Kindergarten in Edwardian Imperial Affairs*, London.
- OWEN, Nicholas
2001 „Critics of Empire in Britain.” in: Brown, J. M. – Louis W. R. (szerk.), Oxford.
- PORTER, Andrew (szerk.)
2001 *The Oxford History of the British Empire: The Nineteenth Century. Vol. 3.* Oxford.
- PORTER, Bernard
2004 *The Absent Minded Imperialists: Empire, Society and Culture in Britain*, Oxford.
- SAID, Edward W.
1993 *Culture and Imperialism*, London.
- SCHMIDL, Erwin A.
1988 „From Praadberg to Przemysl: Austria–Hungary and the Lessons of the Anglo-Boer War, 1899–1902” in: Stone – Schmidl (szerk.), London.
- SHULA, Marks
2000 *Before „the white man was master and all white men’s values prevailed”?* – Jan Smuts, race and the South African war, Bécs.
- SMUTS, Jan Christian
1917 *The British Commonwealth of Nations: Speech of General Smuts*, London.
- SMUTS, Jan Christian
1918 *The League of Nations: A Practical Suggestion*, London.
- SMUTS, Jan Christian Jr.
1952 *Jan Christian Smuts*, London.
- STONE, Jay – SCHMIDL, Erwin A.
1988 *The Boer War and Military Reforms*, London.
- YOUÉ, Chris – STAPLETON, Tim (szerk.)
2001 *Agency and Action in Colonial Africa: Essays for John Flint*, New York.
- WOLFF, Larry.
1994 *Inventing Eastern Europe: The Map of Civilizations on the Mind of the Enlightenment*, Stanford.